CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

271.222(497.11)-772
271.222(497.11)-523.4/.6

ЕПАРХИЈА захумско- херцеговачка и приморска / [уводни текст Епископ Димитрије] ; [текст Епископ Атанасије ... [и др.]] ; [фотографије Младен Вујадиновић ... [и др.]]. - Требиње : Епархија захумско-херцеговачка и приморска : Манастир Тврдош, 2020 (Бања Лука : Атлантик бб). - 44 стр. : фотогр. ; 25 x 18 cm

Тираж 30.000.

ISBN 978-99938-719-5-8

COBISS.RS-ID 8583960

С благословом Његовог преосвештенства епископа захумско-херцеговачког и приморског г. Димитрија
Уводни текст: **епископ Димитрије**
Текст: **епископ Атанасије, Вук Бачановић, Милош Ивановић и свештеник Радивоје Круљ**
Издавач: **Епархија захумско-херцеговачка и приморска, Мостар–Требиње и Манастир Тврдош, Требиње**
Фотографије: **Младен Вујадиновић, Владан Ђукић, Радован Дангубић, Сања Биберџић и Мира Пелкић**
Лектор и коректор: **Данијела Јелић**
Насловна страна, дизајн и прелом: **Горан Судар**

Штампа: **Атлантик Бања Лука**
Тираж: **30.000**

Мостар–Требиње 2020.

Драги наши ближњи,

Када у молитвама за упокојене чујемо оно „вјечнаја памјат“, што ће рећи „вјечан помен“, онда заправо изражавамо наду у Живот, који је у Христовој смрти и Васкрсењу остварен и Духом Светим нама дарован, како бисмо били синови и кћери Оца Небеског. Божије памћење је животворно и животодавно. Људско памћење блиједи и треба га освјежавати. Књижица која је пред вама, скромна по обиму, покушај је подсјећања на ток историје наше епархије, апостолско-мученичке и касније равноапостолне светосавске заједнице. Историја није нормативна, али је инструктивна. Овај кратки јубиларни пресјек историје подсјећа нас на то ко смо, чији смо, али и какви треба да будемо. То је подсјећање које, у коначници, смјера да пробуди наду која је нашу епархију држала кроз све вијекове, а држи је и данас. То је, погађате, нада да ће се у живоносно Божије памћење, осим наших претходника, уписати, по милости Његовој, како наша тако и имена наших насљедника. Препуни те наде и надахнути мудром идејом свештеникâ наше епархије, пожељели смо да у ове благе дане, свим оним што ћете прочитати и видјети на страницама које су пред вама, уђемо у ваше домове, искористивши вашу љубав и гостопримство, које је у вријеме богојављенских празника, рођења и доласка у тијелу небеског Госта и нашег Спаситеља – посебно срдачно.

Епископ ЗХиП Димитрије

КРАТКА ИСТОРИЈА ЕПАРХИЈЕ ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ И ПРИМОРСКЕ

Земља и народ – кратка политичка историја

Захумље, Хумска земља, Хум, Травунија, Паганија – називи су под којима су се у различитим историјским периодима подразумијевале територије које ће се временом стопити најприје у државно-правни, а онда и у регионални идентитет онога што данас називамо Херцеговином.

Крштени и некрштени Срби

Већ у првој половини VII вијека, како нам у своме спису *О управљању царством* свједочи ромејски император Константин Порфирогенит, Срби насељавају знатан дио некадашње римске провинције Далмације. Пишући о Захумљанима, Травуњанима, Конављанима и Паганима, који се још називају и Неретљани, цар констатује да становници ових склавинија – односно словенских држава – „воде поријекло од некрштених Срба, који су ту живјели од оног архонта који је пребјегао цару Ираклију из некрштене Србије“, дакле из Бијеле Србије у Полабљу. Ипак, Захумље ће, као најмоћнија од три наведене самосталне српске склавиније (Конавли нису били самостална склавинија), својим именом – с временом – засјенити положај друге двије склавиније.

Константин VII Порфирогенит у X вијеку говори о архонтији Захумљана и о насељеним градовима, то јест о *kastra oikumena* „у земљи Захумљана“. Мишљење је више историчара да је цару као извор за податке о Србима, а према томе и о три српске склавиније у приморју послужио спис *De conversione Croatorum et Serborum* или *О преобраћењу Хрвата и Срба,* настао у 8. вијеку, а који описује како су, на иницијативу ромејског цара Ираклија, свештеници тада православног Рима преобратили Србе у хришћанство. Насељени градови који се спомињу заправо су утврђења у којима постоји црквена организација, те су тако прве вијести које добијамо о Србима уједно и вијести о првобитној црквеној организацији у српским земљама.

Љетопис попа Дукљанина – који је некада био датиран у XII вијек, док новија истраживања кажу да се ради о средњовјековној политичко-фикцијској хроници насталој у приморској Далмацији у XII или XIII вијеку – говори о Хумској земљи, док ће термин Захумље употријебити само једном, и то такође у вези с епископском дијецезом.

Доба светих Немањића

Као „Захлмие“ овај крај ће се спомињати у повељама Стефана Првовјенчаног и његових синова – краљева Владислава и Уроша, а једанпут и у запису из времена краља Стефана Дечанског (1321–1331). Из овога се може закључити да се назив Захумље почео губити

још у XII и током XIII вијека, а његово касније повремено помињање може се схватити као употреба настала по инерцији. Тај назив ће користити и папска канцеларија све до 1252. године.

Тако је заправо до 13. вијека назив земље био Захумље, а назив Хумска земља први пут се среће у повељи великог жупана Стефана Немање Сплићанима (око 1190–1192), у којој им Стефан Немања дозвољава, између осталог, да слободно излазе у Хумску земљу. Хумска земља се помиње и у интитулацији Стефана Првовјенчаног Богородичином манастиру на Мљету, као и у повељи протјераног краља Радослава Дубровчанима (од 4. фебруара 1234. године). У Стонској повељи из 1252. краљ Урош I, умјесто изгубљене повеље краља Стефана Првовјенчаног, даје хрисовуљу манастиру Свете Богородице у Стону као сједишту хумског епископа, те тиме потврђује старе посједе манастира и поклања нова села и људе. Хрисовуља садржи и једну од најљепших теолошких химни Богородици.

Будући да је током пустошења у рату с Бугарима дошло до нестанка хрисовуље којом је краљ Стефан Првовјенчани потврдио поклоне хумског кнеза Мирослава манастиру Светих Петра и Павла на Лиму, краљ Стефан Урош I, у споразуму с архиепископом Арсенијем и својим братом епископом Савом (касније архиепископом Савом II), по саслушању мјештана обнавља хрисовуљу Првовјенчанога и поклања овом манастиру – који постаје ново сједиште Епархије хумске – имања и људе који су припадали претходном сједишту

Епархије, манастиру Свете Богородице у Стону.

Интересантно је да се отприлике у исто вријеме када се назив Захумље замјењује називом Хумска земља и назив Дукља замјењује називом Зета. Од времена Стефана Немање Захумљем влада побочна лоза Немањића, чији су најпознатији представници Мирослав, Андреј и Радослав. Име кнеза Мирослава овјековјечено је у његовом чувеном еванђелистару, који је један од симбола српске средњовјековне и српске писмености уопште.

Доба Котроманића

Када је већи дио Хумске земље прешао у руке босанског бана Стјепана II Котроманића (1326), титула босанског владара је проширена и Хумском земљом као саставним дијелом, а тако је остало све до нестанка босанске државе. Већ 1333. године Стјепан II Котроманић је „по мнлостн Божнон Бɑnь Босnн н Ꙋсорн н солн н господнnь χомскон ʒємлн“.

И касније босански владари у својим титулама увијек користе назив Хумска земља, а никада Захумље. И у дубровачкој архивској грађи најчешће се употребљава облик terra de Chelmo, али ту се доста често срећу и имена Chelmum и Chelmo, што одговара нашем облику Хум. То значи да се на терену, у залеђу оновременог Дубровника, облик Хум употребљавао међу

локалним становништвом.

Нестанак термина Хумска земља с историјске позорнице везује се за другу половину XV вијека, када почиње да га потискује ново име за територије које су улазиле у састав области херцега Стефана Вукчића Косаче – Херцеговина од Светог Саве. Узимањем ове титуле Косаче су жељеле ревитализовати средњовјековну традицију државе Немањића и себе као њезине баштинике.

Саме Косаче су потискивале значајније представнике хумске властеле, а тиме су, на извјестан начин, посредно потискивале и хумско име. То се посебно одразило на просторе источно од долине Неретве. Због тога се у XV вијеку назив Хумска земља најчешће везује за територије западно од Неретве и за хумску римокатоличку великашку породицу Радивојевић Влатковић, која је ту имала посједе.

Владавина Османлија

Долазак Турака био је пресудан за процес нестајања хумског имена, јер су они прихватили назив Херцеговина (у ствари, најприје Земља Херцегова) за све области којима је владао херцег Стефан Вукчић. Тако је по доласку и учвршћивању Турака на овом простору назив Хумска земља потпуно ишчезао из употребе, а ова територија се уклопила у шири

географски и историјски назив Херцеговина, који као појам управо у то вријеме настаје, а очуваће се до данас.

Духовна историја од примања хришћанства до Солунске браће

На овој територији, својим главним дијелом, налази се Епархија захумско-херцеговачка и приморска, гдје су хришћанство проповиједали још у 1. вијеку Свети апостоли Павле и Тит (Рим. 5,19; 2Тим. 4,10) и апостолски ученици. Срби су по досељењу на ове просторе православне византијске Травуније, Захумља и Неретве примали хришћанство од VII до IX вијека, а коначно су сви утврђени у вјери јеванђелским радом Светих словенских Седмочисленика – Кирила и Методија и њихових ученика Климента, Наума, Ангеларија, Саве и Горазда. Тако су Срби ушли у насљеђе древне апостолске и светоотачке Цркве Христове у вријеме прије великог раскола 1054. Треба напоменути и то да су сједишта црквених организација постојала у свим насељеним градовима српских приморских склавинија: Стон, Мокрискик, Јосли, Галумаиник, Добрискик – у Захумљу; Требиње, Врм, Рисан, Лукавете, Зетливи – у Травунији; Мокро, Веруља, Острок, Славинеца – у Паганији, то јест у земљи Неретљана.

Срби су све до мисије Светога Саве и утемељења аутокефалије припадали постојећим епископијама у Приморју, Зети и Рашкој, а које су имале центре у Бару, Дубровнику, Сплиту,

Котору, Расу и Охриду. Јурисдикцији приморских црквених сједишта била је подређена и Дукља, којом у 11. вијеку влада српска династија Војисављевића.

Свети Сава и његови насљедници – утемељење Епархије

Када је Српска црква образована као аутокефална архиепископија, Сава Немањић – као њен први архиепископ – 1219. године оснива и Хумску епархију.

Пишући биографију Светога Саве, један од његових ученика, Теодосије, каже да је Свети Сава био син Немање, „владара српског, који самодржавно владаше свим српским земљама што се зову: Диоклитија, Далматија, Травунија, на истоку се Илирији приближавајући, а на западу на Римску област наслоњени“.

Хумска епископија је захватала крајеве који и данас припадају овој епископској дијецези, а раније су обухватали и шире просторе: од неретљанских острва на Јадранском мору до ријеке Лима, то јест цијели слив ријеке Неретве, слив ријеке Требишњице, Пиве, Таре, горње Дрине, горње Мораче, па све до средњег Лима. Границе су јој биле: од Боке до мора и острва до Неретљанске Крајине (до Биокова), и одатле преко Дувна (гдје је некада имала манастир Лабостин код цркве у Рашћанима), па преко Прозора и Зец планине до Иван седла изнад Коњица, затим огранцима Бјелашнице, Височице и Трескавице, преко Зеленгоре и

Волујка до Дурмитора и Сињајевине, и до Пљеваља, Пријепоља и Бијелог Поља, па отуда на Колашин, манастир Морачу и Никшић (без Зете и Бјелопавлића), а онда преко Грахова, Орјена и старе жупе Драчевице до мора, тј. до Херцег Новог, Конавала и Дубровника.

Први хумски епископ био је Иларије, а од његових насљедника познати су: Сава II (син Стефана Првовјенчаног, чије је свјетовно име било Предислав) до 1264. године, Јевстатије (око 1300. године), Јован (око 1305. године) и Данило (1317–1324), потоњи архиепископ. У његово вријеме је босански бан, искористивши сукоб око престола између синова краља Милутина, Стефана Дечанског и Константина, заузео Хумску земљу, а Данило је избјегао и основао сједиште Епархије у манастиру Светог Петра (највјероватније оног на Лиму, задужбини Немањиног брата Мирослава).

Власт Котроманића и укидање Епархије

У сваком случају, 1343, када млади краљ Душан потврђује права манастиру Светих Петра и Павла на Лиму и када се набрајају сви епископи Архиепископије српске и приморске, Хумска епархија изостаје, што значи да је након Дубровачког преузимања Стона и Пељешца, те заузимања Хумске земље од стране босанског бана Стјепана II – она престала да постоји. Посљедње вијести о постојању православног епископа у Хумској земљи имамо око 1330, а у њима се помиње име епископа Стефана Пекпала, док послије 1334. немамо

више никаквих података о хумским епископима, што значи да Хумску епархију од овога датума можемо сматрати дефинитивно укинутом.

Једно од замршенијих питања српске црквене историје гласи: Ко је у вријеме првобитне владавине босанског бана Хумском земљом вршио јурисдикцију над затеченим православним становништвом? Да ли је због добрих односа бана Стјепана II с Римокатоличком црквом оно било подређено римокатоличким прелатима из приморја, или чак еклисиолошки, али не и теолошки јеретичкој цркви босанској источнога обреда, чија се организација паралелно с банском влашћу ширила долином Неретве? Одговор на ова питања свакако није једноставан, али се чини да се прилично јасно назире у извјештају који генерални викар босанске фрањевачке провинције, фра Бартул, из Алверније шаље у Рим, као и из додатних дубровачких докумената. У поменутом извјештају се говори о „дивље“ рукоположеним влашким свештеницима, то јест о обичају да сваки „шизматички“ сточарски катун има свог свештеника и да се тај положај, по правилу патријархалног горштачког друштва, насљеђује са оца на сина. Да је црквена организација постојала и да је чак, у неком облику, сачувана из времена владавине Немањића, свједочи и један од најљепших епиграфских натписа Хумске земље, онај калуђерице Полихраније, кћерке великог хумског војводе Милтена Драживојевића из Величана:

В ИМЕ ОЦА И СИНА И СВЈАТАГО ДУХА СЕ ЛЕЖИ РАБА БОЖИЈА ПОЛИХРАНИЈА ЗОВОМ МИРСКИМ ГОСПОЈА РАДАЧА ЖУПАНА НЕНЦА ЧИХОРИЋА КУЧНИЦА И НЕВЈЕСТА ЖУПАНА ВРАТКА И СЛУГЕ ДАБИЖИВА И ТЕПЧИЈЕ СТИПКА А КЋИ ЖУПАНА МИЛТЈЕНА ДРАЖИВОЈЕВИЋА А КАЗНЦУ С(А)НКУ СЕСТРА А ПОСТАВИ С БИЉЕГ НЕ С(И)Н ДАБИЖИВ С БОЖИЈОМ ПОМОШТЈУ САМ СВАИМИ ЉУДМИ В ДНИ ГОСПОДИНА КРАЛА ТВРТКА.

У име Оца и Сина и Светога Духа, овдје лежи слушкиња Божја Полихранија, а именом свјетовним госпођа Радача, жена жупана Ненца Чихорића и невјеста жупана Вратка, слуге Дабижива и тепчије Стипка, а кћи жупана Милтена Драживојевића и сестра казнаца Санка. Овај споменик, Божијом помоћу, постави син Дабижив са својим људима у вријеме господина краља Твртка.

Богомпостављени Стефан и епископ у Милешеви

У вријеме владавине краља Твртка I Котроманића ситуација нам у погледу православне јурисдикције постаје нешто јаснија. Ушавши у састав босанске државе, можемо сасвим поуздано претпоставити да сједиште епископа за Хум и Босну варира од манастира Светог Николе на Лиму, па до манастира Милешеве. Посебно због тога што је, по свему судећи, у Милешеви, епископ чије нам име није остало сачувано, 1377, на Митровдан – позивајући

се на немањићку традицију према којој је Свети Сава крунисао свога брата Стефана – крунисао босанског бана за краља Срба, Босне и Приморја, или како је то сâм краљ описао Дубровчанима:

... и удостоји ме двоструким вијенцем како бих обима господствима управљао, прво испрва у богомданој нам земљи Босни, потом пак господ мој Бог ме удостојио да наслиједим пријестол прародитеља мојих, господе српске, зато јер ти моји прародитељи, у земаљском царству царствовавши, и на небеско царство преселили се бише. Ја пак виђевши земљу својих предака остављену након њих и да нема својег пастира, идох у Српску земљу желећи и хотећи оснажити пријестол родитеља мојих. И тамо ишавши окруњен бјех од Бога дарованом ми круном на краљевство прародитеља мојих, да будем у Христу Исусу побожан и од Бога постављени Стефан, краљ Србима и Босни и Поморју и Западним странама.

Иако је Твртко Котроманић у вјерском смислу био превасходно политичар те је стално лавирао између три конфесије своје државе, римокатоличке, православне и оне која је припадала цркви босанској, може се рећи да Милешева до XV вијека остаје црквено сједиште православних у Краљевини Срба, Босне, Приморја и Западних страна. Да је православна вјера била присутна у Хумској земљи, свједоче нам и инвокације на великашким повељама, које говоре о „Славноме Богу, Светој Тројици нераздјељној, која увијек славом небеском

кријепи срца добрих“ (Радич Санковић 1399), као и заклетве које призивају на прекршиоце „анатему и проклетство од Бога и од Пречисте Богородице и од часнога крста, дванаест апостола и четири јеванђелиста, Светог Ђорђа, Светог арханђела Михаила, светих отаца који бијаху у Никеји и свих светаца и светица Божјих“ (Радич Санковић 1391).

Да је у народу Хумске земље био жив култ Светог кнеза Лазара и Косовског боја, свједочи и црква у Влаховићима, подигнута у 15. вијеку, а чији је ктитор био кнез Влађ Бијелић:

† Асе лежи кнезь Влађь Биелићь у свои црькви у Светомь Лазару. Чловече тако да ниеси проклеть нетикаи у ме.

О ренесанси српске традиције свједочи и сам чин преузимања титуле „херцега од Светог Саве“ од стране херцега Стјепана Вукчића. Прије пада Херцеговине под Турке знамо само за два хумска (милешевска) епископа. Први је онај што је 1377. године крунисао Твртка I у Милешеви (могуће је да се радило о дабарском епископу, у чијој је јурисдикцији био овај манастир), а други је Давид, који се помиње 1466. (иако се 1442. спомиње лимски митрополит Филотеј). Поједини историчари сматрају да је, након прогона припадника Цркве босанске од стране босанских краљева Стефана Томаша и Стефана Томашевића, епископ ове шизматичке цркве, Ратко, пребјегавши у Херцегову земљу, примио православну вјеру, чиме је и већина вјерника овога раскола доспјела под омофор пећког патријарха, односно

Цариградске патријаршије након 1463. и првог гашења аутокефалности Српске цркве.

Османско доба – Епархија се помјера

Послије пада Херцеговине сједиште Епархије се помјерало те се коначно усталило у манастиру Тврдош код Требиња. Из тога времена познати су сљедећи захумско-херцеговачки епископи: Василије (1504), Јован (1508–1513) и Висарион – обновитељи манастира Тврдош (1508); затим, Марко (1524), Максим (1532), Никанор (1546), Антоније (1570), Саватије (1573–1585), Висарион (1592), Силвестар (1602) и Леонтије (1605–1611). Прилике које су ускоро услиједиле учиниле су да се ова епархија подијели на два дијела: на Требињску епархију и на Милешевску, која се чешће звала Полхерцеговачком или Петровском, по манастиру Светог Петра на Лиму, гдје јој је и под Турцима неко вријеме било сједиште.

У почецима турске владавине исламизација становништва није била масовна појава. Поједини српски великаши, потекли од богатих херцеговачких родова, а који су имали групу наоружане војске, као браћа Храбрен Милорадовић, уживали су једно вријеме аутономију и чак власт над својим баштинама (Дубраве између Стоца и Мостара), јер су их Турци у прва времена остављали слободне као вазале, а остављали су хришћанима и свештенике, цркве и манастире, и дозвољавали им да неометано врше богослужења и вјерске обреде. Када су у другој половини XVII вијека Турци претворили Петров манастир у џамију, сједиште ове

епархије помјерало се према Тари и преко ње у Никшић, стари Оногошт. Обнову црквеног живота умногоме је условљавала и обнова Пећке патријаршије 1557, у вријеме султана Сулејмана Законодавца, када су – нешто више од 100 година – Срби у Босни и старој Рашкој, и Срби у Подрављу, у Подунављу и Потисју, Срби на Моришу и на Вардару, на Тимоку, Морави, Дрини и у Приморју опет осјећали да су спојени у заједницу која је била њихова рођена, која је радила и бринула се за њих, пружала им духовне хране, наде и утјехе.

Тековина Светога Василија Тврдошког и Острошког

Немирна прошлост овог подручја и политичка нестабилност утицале су на мијењање граница Херцеговачке и Милешевске епархије, које су се у XVIII вијеку – послије Београдског мира (1739) – сјединиле. Из овог времена познати су херцеговачки или требињски архијереји: Симеон (1615–1630), Свети Василије Острошки (1639–1649) и Арсеније (1654). Свети Василије је 1649. године премјештен у Петровску или Милешевску епархију. И касније су поједини епископи ових двију епархија управљали објема епархијама. Од захумских (милешевских, полхерцеговачких, петровских) епископа тога времена познати су: Лонгин (1615–1643), Максим, Пајсије (Турци су га убили око 1650. године и Петров манастир спалили), Свети Василије (1651–1671), Симеон Љубибратић (1671–1681), Саватије, Герасим, Симеон Зотовић, Мелентије, Арсеније и Аксентије I.

Послије сједињења знамо имена ових херцеговачких епископа: Филотеј (1741–1741) и Аксентије II (1751–1760). Разарањем манастира Тврдош епископско сједиште се премјешта у манастир Дужи. Укидањем Пећке патријаршије (1766), када је и ова епархија дошла под власт Цариградске патријаршије, трон Епархије пренесен је у Мостар. Епархијом су од тада управљали епископи Грци: Антим (1766–1772), Ананије (1772–1802), Јеремија (1803–1815), Јосиф (1816–1835), Прокопије (1838–1848), поново Јосиф (1848–1854), Григорије (1855–1860), Прокопије (1864–1875) и Игњатије (1875–1888).

Под орлом Хабзбурговаца

Аустријском окупацијом Босне и Херцеговине (1878) Херцеговачка епархија улази, на основу конвенције аустријске државе и Цариградске патријаршије (1880), у састав аутономне Српске цркве у Босни и Херцеговини. У састав Епархије тада су улазили срезови: Мостар, Љубушки, Столац, Љубиње, Требиње, Билећа, Гацко, Невесиње, Коњиц, Фоча, Чајниче и Жупањац. Срезови Пљевља и Пријепоље, пошто су остали под Турском, нису потпали под управу Епархије, већ су припојени Рашко-призренском владичанству. Пензионисањем епископа Игњатија Икономидиса (1888), кога је народ поштовао, на чело Епархије долазе и епископи Срби: Леонтије Радуловић (1888), Серафим Перовић (1889–1903) и Петар Зимоњић (1903–1920).

Страдања у 20. вијеку

Уједињењем Српске цркве (1920) и доношењем црквеног устава (1931) Захумско--херцеговачка епархија била је трећа у диптисима аутокефалне Цркве и обухватала је: мостарски, билећки, гатачки, невесињски, столачки и требињски срез, градове Метковић и Дубровник и острво Корчулу. Фочански и чајнички срез припали су Дабробосанској епархији. Од овог уједињења Цркве захумско-херцеговачки епископи били су: Јован Илић (1926–1931), Симеон Станковић (1932–1934), Тихон Радовановић (1934–1939), Николај Јокановић (1940–1943). Епархијско сједиште, које се од 18. вијека усталило у Мостару, усљед ратних дешавања принудно је премјештено 1992. године у манастир Тврдош. Током Другог свјетског рата (1941–1945) на подручју Епархије захумско-херцеговачке једна црква је срушена до темеља, а 18 их је оштећено. Пет парохијских домова је срушено, а четири су оштећена. Уништено је 12 библиотека и 21 црквена архива. Процјењује се да је у геноциду за вријеме постојања Независне државе Хрватске на подручју Епархије убијено 11.700 православних хришћана.

Након Другог свјетског рата Епархијом захумско-херцеговачком администрирају митрополит дабробосански Нектарије Круљ (1943–1951), епископ Лонгин Томић (1951–1955), епископ Владислав Митровић (1955–1966), који Епархијом управља и као митрополит дабробосански од 1966. до 1992. године.

И у рату од 1991. до 1995. Захумско-херцеговачка епархија је једна од епархија које су највише страдале – порушено је 36, а знатно је оштећено чак 28 цркава. Манастир Житомислић је срушен, а манастир Завала је веома оштећен. Порушено је 12 парохијских домова, а два су оштећена. Епархијска резиденција у Мостару и Владичанска кућа у Дубровнику такође су срушене.

У Мостару је уништено све што припада Српској православној цркви. Саборни храм Свете Тројице, подигнут 1873. године, био је један од највећих храмова у Српској цркви. Током 7. и 8. јуна 1992. године гранатиран је, а 15. јуна (другог дана Свете Тројице) срушени су торњеви и црква је запаљена. Недуго потом, сагорјели зидови су минирани и ово монументално здање претворено је у гомилу камења. Стара црква Рођења Пресвете Богородице из XVII вијека на мостарском српском гробљу такође је порушена. Епископски двор из XIX вијека је миниран. Иста судбина задесила је, као што је већ речено, и историјски и мученички манастир Житомислић, који је страдао како у прошлом тако и у овом рату.

Духовни процват након рата

На Светом архијерејском сабору 1992. године за захумско-херцеговачког и приморског епископа изабран је др Атанасије Јевтић (1992–1999). Нови епископ, са сједиштем у манастиру Тврдош, наслиједио је епархију која више деценија није имала свога епископа-

пастира. Током рата, епископ Атанасије је на различите начине помагао свој народ, војску, сирочад, избјеглице, рањенике и остале невољнике и пећенике, обнављајући православну вјеру у Херцеговини, крштавајући, причешћујући и просвјећујући повјерени му народ (покренуо је и епархијски часопис *Видослов*, који редовно излази од Божића 1993. до данас). Због тешке повреде вратних пршљенова (3. XII 1998) епископ Атанасије је замолио Сабор да га разријеши архипастирских дужности. На септембарском засједању Светог архијерејског сабора 1999. усвојена је његова оставка на активно управљање Епархијом захумско--херцеговачком и приморском. На његово мјесто изабран је епископ Григорије Дурић (1999–2018), а епископ Атанасије је наставио да борави у манастиру Тврдош крај Требиња. Након што епископ Григорије 2018. године бива именован за епископа диселдорфског и цијеле Њемачке – за епископа захумско-херцеговачког изабран је јеромонах Димитрије Рађеновић.

Данас Епархија захумско-херцеговачка и приморска има осам активних манастира, два архијерејска намјесништва – мостарско-невесињско и требињско-дубровачко намјесништво са 16 црквених општина, које имају парохије. Монаштво и свештенство у нашој епархији чине: 2 епископа – од којих један умировљени, 3 архимандрита, 3 јеромонаха, 2 јерођакона, 7 монаха и 10 монахиња, 5 искушеника и 3 искушенице, 28 активних свештеника, 3 свештеника причаслена храмовима, 3 свештенослужитеља при манастирима, 2 војна свештеника (од којих је један постављен за парохијског свештеника, а један за свештенослужитеља при

манастиру), 8 умировљених свештеника и 7 ђакона.

Број православних вјерника у Епархији износи око 70 000. Према попису из 2013. године, број вјерника по општинама је сљедећи: Требиње – 28 000, Невесиње – 12 000, Билећа – 8200, Гацко – 8500, Љубиње – 3500, Берковићи – 2000, Дубровник – око 1200, Суторина – 500, Метковић – 350, Чапљина – 300, Коњиц – 250 и Мостар – око 4500 православних вјерника.

Епископ Атанасије Јевтић

Вук Бачановић

Милош Ивановић

о. Радивоје Круљ

Манастир Тврдош

Манастир Добриѣево

Манастир Петропавлов

Манастир Житомислић

Манастир Дужи

Манастир Завала

Манастир Херцеговачка Грачаница

Мостар

Требиње

Дубровник

Невесиње

Гацко

Билећа

Љубиње

Берковићи

Коньиц

Метковић

Сутворина

800 ГОДИНА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ